

PREVENCIJSKA ISTRAŽIVANJA I PREVENCIJSKA PRAKSA

JOSIPA BAŠIĆ*

Primljeno: travanj 2003.
Prihvaćeno: veljača 2004.

Pregledni rad
UDK: 376.5

U vremenu u kojem su problemi odrastanja djece i mladih u porastu, problemi ponašanja sve složeniji, postojeće tretmanske intervencije nedovoljno učinkovite, ostaje tražiti znanstvena rješenja i na njima temeljiti preventivnu praksu. Pregledom nekih novijih postavki u određivanju suštine preventivnih istraživanja /znanosti i preventivne prakse ovim radom želi se utemeljiti i potvrditi neka znanja važna za područje preventivne djelatnosti i za našu zemlju. U radu su dati neki pristupi i definicije preventivne znanosti i preventivnih istraživanja, te osnove za postavljanje i evaluiranje preventivnih programa.

Ključne riječi: preventivna istraživanja, preventivna znanost, preventivna praksa, prevencija poremećaja u ponašanju, djeca i mladi

Uvod

Nerijetko se u znanstvenoj i stručnoj literaturi koja se odnosi na prevenciju poremećaja u ponašanju i delinkvenciju djece i mladih mogu zapaziti naslovi kao što su: Poziv na prevenciju!; Zašto prevencija?; Prevencija osnovana na znanstvenim istraživanjima!; Koje preventivne strategije su učinkovite?; Obećavajući, učinkoviti ili model preventivni programi? (Hawkins i dr. 2001; Kellam i Rebok, 1992; Albee, Gullotta, 1997; SAMHSA, 2002 i dr.).

Ti naslovi odražavaju noviju povijest preventivnih istraživanja i preventivne prakse. Trebamo li odgovore na ta pitanja? Gdje smo kao znanstvenici i praktičari s tim u vezi? Neke od odgovora moguće je naći i u ovom radu.

Preventivna istraživanja

Preventivna znanost jedna je od disciplina koja integrira istraživanja o čovjeku kroz njegovo odrastanje – razvojnu epidemiologiju, epidemiologiju u zajednici i s tim u vezi preventivne intervencije (Kellam i Rebok, 1992, Janković, Bašić, 2001; Bašić, 2001; Bašić, 2003; Ferić, Kranželić 2001).

Na drugi način rečeno, preventivna znanost je svojevrsna teorija socijalnog razvoja čovjeka, čiji je cilj identificirati i reducirati poremećaje u ponašanju mladih ljudi, istovremeno promovirajući zdravlje, pozitivne stavove i ponašanja koja vode produktivnom i zdravom življenju mladih.

Pri tome preventivna znanost ima dva cilja:

1. identificirati rizične čimbenike koji smanjuju vjerojatnost javljanja poremećaja u ponašanju i zaštitne čimbenike koji poboljšavaju socijalne veze i jačaju djecu i mlade i zaštićuju ih od mogućih poremećaja u ponašanju,
2. razviti i primjenjivati uspješne strategije koje će omogućavati "puštanje" istraživanja u praksu.

Rizični čimbenici su oni čimbenici koji na strani djeteta ili njegove okoline povećavaju vjerojatnost uključivanja mladih u negativna ili antisocijalna ponašanja (Williams, Ayers, Arthur, 1997; Rolf i dr. 1992). Neki od njih vezani su za:

- rizične čimbenike u zajednici - mobilnost, blagi zakoni i norme u zajednici, posjedovanje oružja i delinkvencija, dostupnost droga i oružja,
- obiteljske rizične čimbenike – loše vođenje obitelji, obiteljske konflikte,

* Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

- rizične čimbenike u školi – akademski neuspjeh, nedostatak povezanosti sa školom, dezorganizacija škola,
- individualne / vršnjačke čimbenike – rano uključivanje u problem ponašanja, prijatelji uključeni u problem ponašanja, pozitivni stavovi prema delinkventnom ponašanju.

Zaštitni čimbenici (Williams, Ayers, Arthur, 1997; Rolf i dr. 1992.) su oni čimbenici na strani djetetu ili njegove okoline, koji kao štitnici stoje između razvoja poremećaja u ponašanju i pozitivnog razvoja mladih i nalaze se u:

- individualnim karakteristikama - inteligencija, otpornost, socijalna kompetentnost,
- povezanosti s: obitelji, vršnjacima, susjedstvom, zajednicom,
- pozitivnim vjerovanjima i jasnim standardima - komunikacija mladih u obitelji, školi, zajednici i vršnjacima.

Ključni element zdravog razvoja mladih (Catalano, Hawkins, 1996.) jest povezanost mladog čovjeka s važnim osobama njegovog okruženja. Tri su zaštitna procesa koja vode tom povezivanju:

- prilika za aktivno uključivanje u razne socijalne grupe,
- vještine koje omogućavaju uključivanje,
- prepoznavanje i jačanje prilika za korištenje vještina.

Iz navedenog proizlazi da preventijska znanost znači i stjecanje i razumijevanje informacija o rizičnim i zaštitnim čimbenicima prisutnim u okruženju razvoja mladog čovjeka, stavljajući te nalaze u akciju primjenom različitih obećavajućih programa (Bloom, 1996, Albee, Gullotta, 1997).

Hawkins i suradnici (2001) zaključuju kako je znanje o rizičnim i zaštitnim čimbenicima i za zlorabu droga i za nasilje i za delinkvenciju mladih vrlo važno, ali da kod toga postoji narastajuća potreba “prevođenja” tih znanja u sustave

prevencije u lokalnoj zajednici koji će zaista reducirati incidenciju¹ i prevalenciju² poremećaja u ponašanju djece i mladih.

Područje prevencije mentalnih i poremećaja u ponašanju djece i mladih, unutar intervencijskog spektra, u novijoj literaturi (Mrazek, Haggerty, 1994) određeno je univerzalnom (cijele populacijske skupine koje nisu identificirane na osnovi individualnog rizika), selektivnom (pojedinci ili skupine populacije čiji su rizici za razvoj poremećaje značajno viši nego u prosjeku) i indiciranom prevencijom (visoko rizični pojedinci kod kojih je identificiran minimalan ali vidljiv znak ili simptom nekog oblika poremećaja u ponašanju). Područje tretmana “rezervirano” je za identificirane slučajeve poremećaja u ponašanju, a intervencije druge šanse ili održavanja stanja usmjeravaju se prema dugotrajnim tretmanima i post-tretmanima.

Takva podjela u ukupnosti znanja i primjenjivanih programa poznata je u svjetskim krugovima znanstvenika i najvećih zagovornika dobre prakse, uglavnom u vodećim asocijacijama unutar raznih sveučilišta ili znanstveno-stručnih udruga na internacionalnoj razini. Shematski se to prikazuje na Slici 1 (Mrazek, Haggerty, 1994).

Slika 1. Intervencijski spektar (Mrazek, Haggerty, 1994)

¹ učestalost novih, incidentnih slučajeva neke pojave. Incidencija mjeri promjene u nekom vremenskom razdoblju (kretanje, dinamiku u populaciji). Opaženi slučajevi mogu se iskazati kao stope incidencije i kao rizik ili kumulativana incidencija. Stopa incidencije izražava brzinu promjene, a rizik, vjerojatnost da će se neka pojava dogoditi.

² mjera stanja nečega u određenoj populaciji, onoga čega u njoj ima, što postoji. Broj slučajeva s poremećajima u ponašanju koji postoje. Prevalencija izražava broj postojećih slučajeva u nekoj populaciji u određeno vrijeme. (prema Babuš, 2000)

Prevenicijska praksa

Određenje prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih moguće je svesti i na činitelje bilo koje stručne politike koja će smanjiti broj djece i maloljetnika s poremećajima u ponašanju ili broj djece i mladih koje vrše kaznena djela (ili sam broj kaznenih djela). Uz preventivnu intenciju u ovoj definiciji naglašava se i posljedica preventivnih intervencija. To znači, kako prevenirati znači učinkovito "odraditi" primijenjeni preventivni program. Je li to vidljivo u smanjivanju rizičnih i povećanju zaštitnih čimbenika značajnih za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih, smanjuju broja kriminalnih događaja, broja uhićenja mladih, značajnijem angažmanu mladih oko njih samih ili nečim drugom sasvim je svejedno, važno je da se bilježe i opserviraju efekti napora nazvanih programima prevencije.

Prevencija je posljedica mnogih institucionalnih ali i vaninstitucionalnih napora. Svaka osoba povezana je s mnogim "institucijama": obitelji, školom, zajednicom, susjedstvom, vršnjacima, radnim mjestom...

Zato je prevencija rezultat svakodnevne prakse usmjerene na sva "institucionalna" okruženja. Okruženje se može definirati kao socijalna pozicija za igranje različitih uloga kao što su: roditelji, dijete, susjed, učitelj, vršnjak... Stoga se programi prevencije direktnije usmjeravaju upravo na ta "institucionalna" okruženja – obitelji, škole, susjede, zajednicu, ulicu, radna mjesta, a od političke i stručne javnosti očekuju se strategijska promaknuća preventivne politike i unapređenja preventivne prakse. Za Nacionalnu strategiju prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih stoga je nužno operacionalno definirati ne samo razine preventivnih intervencija nego još više epidemiologiju poremećaja te razine rizika i zaštite na nacionalnoj i lokalnim razinama.

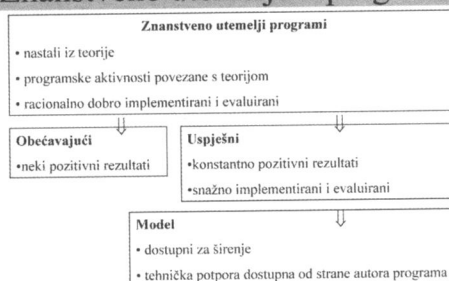
Prevenicijsku praksu čine stoga preventivni programi koji predstavljaju fokusirane napore za promjenom, smanjivanjem ili kreiranjem "rutine" prakse na mjestima ranije spomenutih "institu-

cionalnih" okruženja kao najboljih mjesta prevencije poremećaja u ponašanju i delinkvencije djece i mladih.

Važnost znanstveno utemeljenih programa (preventivne prakse) u svjetskim razmjerima široko je prihvaćena za područja prevencije mladih: nasilja, napuštanja škole, zloporabe sredstava ovisnosti i sl. Jasni su naponi raznih centara, naročito u području suzbijanja ovisnosti, koji informiraju stručnu javnost o postojanju i dostupnosti znanstveno utemeljenih programa i opcija (SAMSHA, 2002).

Znanstveno utemeljeni programi su oni koji su nastali iz jedne ili više teorija ili teorijskih pristupa, njihove programske aktivnosti su povezane s teorijom te su dobro primijenjeni i evaluirani. Kod tako utemeljenih programa pronađeni su obećavajući, uspješni i model programi. Obećavajući programi pokazuju neke pozitivne rezultate dok uspješni programi konstantno pokazuju pozitivne rezultate, primjenjuje se i stalno se evaluiraju. Model programi su jednostavno uspješni programi koji su dostupni za upotrebu i imaju dostupnu tehničku pomoć od strane autora programa (vidi Sliku 2).

Znanstveno utemeljeni programi

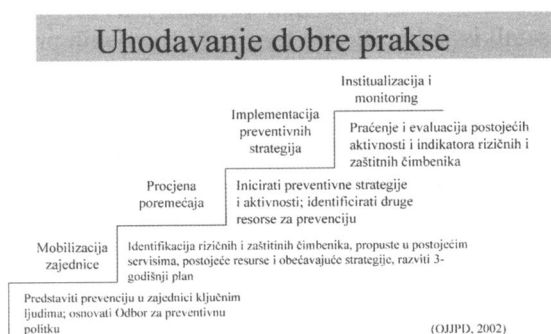

Slika 2. Znanstveno utemeljeni programi (SAMSHA, 2002)

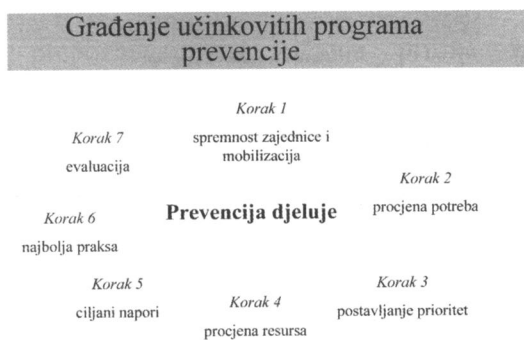
Kriteriji koji su rezultirali navedenim razinama programa, između ostalih, uključivali su:

- teoriju - stupanj do kojeg programi odražavaju jasne i dobro artikulirane principe o ponašanjima i načinima prom-

- jene tih ponašanja,
- vjerodostojnost intervencije,
- evaluacijske parametre,
- strategije uzimanja uzoraka,
- zadržavanje korisnika programa,
- replikacije programa,
- sposobnost širenja njegove upotrebe,
- korisnost - sveukupna korisnost rezultata programa u službi prevencijske teorije i prakse (SAMHSA, 2002).

Slika 3. Uhodavanje dobre prakse (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 2002)

Slika 4. Građenje učinkovitih programa prevencije (CSAP, 2002)

Ranije elaboriranje elemenata prevencijske znanosti i istraživanja te prevencijske prakse (programi prevencije) dovodi do potrebe operacionalizacije puta kojim se implementiraju znan-

ja i informacije dobivene znanstvenim istraživanjima i evaluacijom prevencijskih programa. Jedan od mogućih putova operacionalizira se u Slici 3. i Slici 4. koji u koracima idu od mobilizacije zajednice, procjene potreba, implementacije preventivnih strategija do institucionalizacije i monitoringa. Radnje koje se s tim u vezi poduzimaju opisane su ispod navedenih “koraka”. Takva strategija podrazumijeva primjenu znanosti i znanstvenih istraživanja te dolazak do rezultata poznatih pod nazivom “dobre prevencijske prakse”. Uspješno implementiranje prevencijskih programa u zajednicu osim navedenog pretpostavlja i sljedeće:

- zajednica ima volju i resurse da pomogne sama sebi,
- zajednica zna što je najbolje/ što najviše treba,
- prevencijske intervencije su uvijek “vlasništvo” zajednice,
- partnerstvo među uključenim organizacijama i zajednice je najbolji put prema prevenciji i inicijativama za “izgradnju” zajednice,
- korištenje jakih snaga u jednom području promovirati će snage drugog područja (Delgado, 2000 prema Saleeby, 2001).

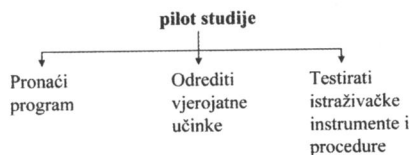
Okvir za prevencijska istraživanja – prevencijski istraživački krug (Slika 5.), u svrhu planiranja prevencijskih programa, pretpostavlja:

- definiranje poremećaja ili problema koji se želi prevenirati,
- sakupljanje informacija usmjerenih prema specifičnim rizičnim i zaštitnim čimbenicima povezanim s tim poremećajima,
- studiranje postojeće literature o učinkovitim intervencijama za taj problem (Mrazek, Haggerty, 1994).

Na kraju u Tablici 1, kao primjer, kratko je prikazan jedan sveobuhvatni preventivni program za djecu i mlade u “nevjerojatnim” godinama. Njegova suština sveobuhvatnosti očituje se u primjeni programa i na dijete/mladog čovjeka i na roditelje i na učitelje i u roditeljskoj kući i u školi, kao i u odnosu na one vještine koje će omogućiti svakome od subjekata treninga

Prevenicijska istraživanja

Uz razumjevanje konteksta problema prilazi se osmišljavanju i provođenju preventivnih intervencija najbolje najprije kroz

najbolju primjenu i vrlo vjerojatno pozitivan učinak. Važno je istaći kako i djeca i roditelji i učitelji na taj način postaju kompetentniji i za buduće generacije i buduće “izazove” u kojima će se nalaziti.

Slika 5. *Prevenicijska istraživanja – Pilot studije* (SAMHSA, 2002)

Tablica 1. *Prikaz programa Nevjerojatne godine* (Webster – Stratton, 2000)

Prevenicijske intervencije	Vještine	Osoba u treningu	Okruženje
Osnovni trening za roditelje	<i>roditeljske vještine</i> • igranje/uključenost • nagrade • postavljanje granica • discipliniranje	roditelj	dom
Napredni trening za roditelje	<i>interpersonalne vještine</i> • rješavanje problema • nošenje s ljutnjom • komunikacija • kontrola depresije • davanje i traženje podrške	roditelj	dom, posao, zajednica
Edukacija roditelja (zvana i “Podupri obrazovanje svoga djeteta”)	<i>akademske vještine</i> • akademska simulacije • rutine učenja, čitanje • podrška kod domaćih zadaća • uključenost u školu • postavljanje granica • roditeljski sastanci	roditelj	dom - škola
Trening za učitelje	<i>vještine vođenja razreda</i> • ohrabrivanje • proaktivno učenje • discipliniranje • pozitivni odnosi • socijalne vještine • rješavanje problema	učitelj	škola
Trening za djecu (zvan i “Dina Dinosaur Curriculum”)	<i>socijalne vještine</i> <i>vještine rješavanja problema</i> <i>ponašanje u razredu</i>	dijete	dom i škola

Umjesto zaključka

Zašto su danas učestali apeli za prevenziiju?

- Postoje brojni problemi u odrastanju mladih;
- Prisutno je nezadovoljstvo s učinkovitošću tradicionalnih intervencija;
- Postoje mnogi limitirajući čimbenici u sustavu institucionalne skrbi;
- Vjeruje se da prevenziija može biti puno isplativija nego tretman.

Zašto ipak prevenziija ima sporadičnu popularnost među profesionalcima?

- Postojeće znanje nije dovoljno za uspješnu prevenziiju, nužno je mnogo preciznije razumijevanje poremećaja u ponašanju i preventivnih intervencija;
- Nedostaju formalni treninzi za učinkovite prevenzijske intervencije;
- Preventivni rezultati nisu brzi i zahtijevaju da se konfrontiramo s mnogim socijalnim i političkim čimbenicima u definiranju rješenja problema odrastanja mladih;
- Preventivne intervencije zahtijevaju aktivan odnos prema promjenama u okolini.

Sve navedeno ogleda se u stanju prevenziije poremećaja u ponašanju djece i mladih i kao znanosti i kao prakse u našem društvu. Put kojim treba ići odnosi se stoga i na podupiranje znanstvenih istraživanja jer je većina rezultata

stranog porijekla, ali i na njima temeljenoj praksi. Previše je kapitala u djetetu i mladom čovjeku, previše je rizika za njegovo odrastanje, a premalo je znanja i treninga za poželjne i očekivane rezultate, koji se nažalost često i ne mjere.

Područje prevenziije poremećaja u ponašanju djece i mladih doživjelo je značajne promjene u posljednjim desetljećima i postalo nezaobilazno.

Prevenzijska istraživanja i na njima temeljena prevenzijska praksa nažalost nisu stvarnost u našoj zemlji te su ona nužno opredjeljenje sadašnjosti i bliske budućnosti.

To znači da je područje prevenzijskih istraživanja i prevenzijske prakse, jer se i teorija i praksa nalaze u svojim počecima u Republici Hrvatskoj, nužno sve više podržavati i koristiti u svakodnevnoj praksi.

Ovaj rad i za praktičare i za znanstvenike, ima za cilj otvoriti priliku za prepoznavanje snaga jedne i druge strane te omogućavanje zajedničkog vjerovanja kako je moguće ujediniti napore prema učinkovitijim izlazima za djecu i mlade koji rastu u sve većem društvu rizika i uz pomoć sve manjeg broja čimbenika zaštite (Weissberg i dr., 1997; Weissberg i dr. 1997a). To stoga što su već neki naponi napravljeni, istražujemo (Bašić, Janković, 2000; Bašić, Ferić, Kranželić, 2001), a mnogi programi prevenziije se svakodnevno primjenjuju.

Literatura

- Albee, W., G., Gullotta, P.T. (eds) (1997): *Primary Prevention Works, Issues in Children and Families Lives*. Vol. 6. Sage Publications. Thousands Oaks, London, New Delhi.
- A Practitioner's Guide for Science – Based Prevention: A Handbook of Promising, Effective and Model Programs (2002), US Department of Health and Human Services, Center for Substance Abuse Prevention, Substance Abuse and Mental Health Service Administration (SAMHSA).
- Babuš, V. (2000): *Epidemiološke metode*. Medicinska naklada, Zagreb.
- Bašić, J., Janković, J. (2000): Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladih. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, Zagreb.
- Bašić, J., Ferić, M., Kranželić, V. (2001): *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Bašić, J. (2001): Lokalna zajednica u prevenciji poremećaja u ponašanju: određenje i teorijski pristupi. U: Janković, J., Bašić, J. (ur): *Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici*. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju. Zagreb, 33-48.
- Bašić, J. (2003): Epidemiološka istraživanja i prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici. U: Bašić, Janković, (ur): *Lokalna zajednica – Izvorište Nacionalne strategije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih*. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih. Zagreb, 18-30.
- Bloom, M. (1996): *Primary Prevention Practice. Issues in Children's and Families Lives*. Vol. 5. Sage Publications. Thousands Oaks, London, New Delhi.
- Catalano, R.F., Hawkins, J.D. (1996): *The Social Developmental Model: A Theory of Antisocial behavior*. U: J.D. Hawkins (ur): *Delinquency and Crime: Current Theories*. Cambridge University Press. New York, 149-197.
- CSAP (2002): *Building a Successful Prevention Program*. Western Center for the Application of Prevention Technologies, <http://www.open.org/>
- Janković, J., Bašić, J. (2001): *Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici*. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju. Zagreb.
- Ferić, M., Kranželić, V. (2001): Lokalna zajednica u osmišljavanju i postavljanju programa prevencije poremećaja u ponašanju. U: Janković, J., Bašić, J. (ur): *Prevencija poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici*. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju. Zagreb, 65-80.
- Hawkins, J.D., Catalano, R., Arthur, M. (2001): *Development and Evaluation of the Communities that Care Operating System*. Society for Prevention Research. Realizing Effective Prevention Policy and Practice through Science, 9th Annual meeting, Washington, D.S., May 31-June 2, 2001, 16.
- Kellam, G.S., Rebok, W.G. (1992): *Building Developmental and Etiological Theory through Epidemiologically Based Preventive Interventional Trials*. U: McCord, J., Tremblay, E. R. (ur): *Preventing Antisocial Behavior: Intervention from Birth through Adolescence*. The Guilford Press, New York, 162-195.
- Mrazek, J. P., Haggerty, R. J. (eds) (1994): *Reducing Risks for Mental Disorders: Frontiers for Preventive Intervention Research*. National Academy Press. Washington D.C.

- Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (2002): OJJDP Comprehensive Gang Model: A Guide to Assessing Your Community's Youth Gang Problem.
- Rolf, J., Masten, S., A., Cicchetti, D., Nuechterlein, H., K., Weintraub, S. (eds) (1992): Risk and Protective Factors in the Development of Psychopatology. Cambridge University Press.
- Saleebey, D. (2001): Notes from a Naif: Primary Prevention in the New Era. Journal of Primary Prevention, 22,1,11-16.
- Webster – Stratton, C. (2000): The Incredible Years Training Series. Juvenile Justice Bulletin, June, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington, DC.
- Weissberg, P., R., Gullotta, P. T., Hampton, L., R., Ryan, A., B., Adams, R., G. (eds) (1997): Healthy Children 2010: Enhancing Children's Wellness. Issues in Children's and Families Lives. Vol. 8. Sage Publication. Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Weissberg, P., R., Gullotta, P. T., Hampton, L., R., Ryan, A., B., Adams, R., G. (eds) (1997a): Healthy Children 2010: Establishing Preventive Services. Issues in Children's and Families Lives. Vol. 9. Sage Publication. Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Williams, H., J., Ayers, D. C., Arthur, W. M. (1997): Risk and Protective Factor in the Development of Delinquency and Conduct Disorder. U: Fraser, W., M. (ed): Risk and Resilience in Chidhood An Ecological Perspective Nasw Press Washington, D.C., 140-170.

Prevention research and prevention practice

Abstract

At the time when problems related to growing up of children and the young are increasing, behavioural problems are becoming more complex and the existing treatment interventions proved to be insufficiently efficient, the only solution left is to seek scientific solutions on which prevention practice could be based. This paper aims to establish and confirm certian knowledge of importance for the field of prevention activites and for this country by means of a review of some more recent theses concerning the determination of the essence of prevention research/science and the prevention practice. The paper includes certain approaches and definitions of prevention science and prevention research as well as the bases for setting up and evaluating prevention programmes.

Key words: *prevention research, prevention science, prevention practice, prevention of behavioral disorders, children and the young*